

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ

УДК 94(477)«1939/1945»:321.01

© Іван ПАТРИЛЯК

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОСТІ В ІДЕОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ І ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджується проблема державності крізь призму ідеологічних концепцій і програмних документів українського націоналістичного руху часів Другої світової війни.

Ключові слова: держава, націоналізм, ідеологія, націократія, програма, самостійність, соборність.

Відомий дослідник націй, націоналізму, історії культури та державності Е. Гелнер свого часу зауважив, що «націоналізм – це політичний принцип, згідно з яким політична та національна спільноти мають збігатися» [6, 29]. І якщо така дефініція не є цілковито універсальною, все-таки в ній міститься одна з найважливіших світоглядних позицій націоналізму, відповідно до якої найвищим ступенем розвитку будь-якої нації є наявність власної національної держави, що спроможна забезпечити повноцінний і всебічний розвиток нації [9, 137]. Виходячи з того, що ідеологія націоналізму завжди і всюди плекала у своїх адептів культ власної самостійної держави, лояльність до якої розглядалася як одна з найвищих суспільних чеснот громадянина [23, 69], цілком закономірно, що теоретики націоналізму, а також практикуючі націоналістичні рухи повсякчас намагалися представити власну концепцію держави, адже незважаючи на те, що націю нині здебільшого слід розглядати як спільноту, «сконструйовану» або «уявну» [5, 25-143], держава, створена нею, має набути рис цілком конкретних.

Не став винятком зі світового націоналістичного руху й український націоналізм. Народжена на зламі XIX – XX століть ця нова на той час для України ідеологія впродовж 1920-1930-х рр. набула ознак цілісної, завершеної політичної концепції, яка, між іншим, пропонувала і власне бачення майбутнього устрою самостійної Української держави.

На жаль, у світовій та вітчизняній історіографії вчені не надто багато уваги приділяли концепціям держави, які пропонувалися українським націоналістичним рухом. Здебільшого ця проблематика розглядалася в контексті ширших студій про український націоналістичний рух [27, 239 – 254; 30, 190 – 2000; 28, 108 – 138; 29, 84

– 98; 8, 64 – 87; 11, 171-173; 10, 460-462; 12, 131-132; 22, 86; 15, 237-248; 16, 249-258; 7, 52 та ін.] Єдиною спеціальною працею, присвяченою аналізу націоналістичних концепцій держави, є окремі параграфи в колективній монографії «Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку», підготовленій в Інституті політичних та етнопонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса [25, 370-382, 411-428]. Між тим, без з'ясування того, якою бачили майбутню Українську державу, а також як це бачення еволюціонувало в роки Другої світової війни, ми ніколи не зуміємо синтезувати адекватного уявлення про український націоналістичний рух середини ХХ століття.

Очевидно, перш ніж розпочати з'ясовувати, якими були концепції держави в баченні українських націоналістів у роки світової війни, було б цілком логічно подивитися, з яким концептуальним багажем підійшов організований націоналістичний рух до 1939 р.

Український націоналізм після Першої світової війни і невдалої національної революції 1917-1921 рр. був викликаний незадоволенням або, як пише в таких випадках Е. Гелнер, «роздратуванням» [6, 29] від того, що українцям, на відміну від багатьох сусідніх народів, не вдалося реалізувати свого бажання мати незалежну державу. Відтак, шукаючи причини поразки національних прагнень, частина української політичної та військової еміграції, а також молоде покоління українців, які жили на захід від радянсько-польського кордону 1921 р., вбачали головного «ворога» української державності в соціалістичних і демократичних доктринах, які намагалися реалізувати українські уряди впродовж революції та спроб державного будівництва. Виходячи з такого розуміння подій, українські націоналісти не бачили можливості будувати майбутню державу на основі соціалістичних, демократичних чи ліберальних ідей. Крім того, слід враховувати, що в 20 – 30-ті рр. класична європейська демократія переживала кризу, яка спричинила прихід до влади в більшості європейських держав якщо не цілковито диктаторських і тоталітарних режимів, то їхніх напіввільних, авторитарних «побратимів».

Приблизно до середини 20-х рр. прихильники націоналістичної ідеології (на той час були розсіяні в різних організаціях і союзах) не особливо задумувалися над тим, якою буде майбутня Українська держава, за яку вони боролися, більше дискутуючи навколо способів боротьби. Єдине, в чому ніхто з націоналістів не сумнівався, так це те, що евентуальна держава не буде «заражена» ідеями «демо-лібералізму та соціалізму» й буде національною за своєю суттю. Тому візію націоналістами «національної держави» влучно охарактеризував В. Лісовий, який зазначив, що в уявленні націоналізму «національною державою є держава, що постала внаслідок того, що одна етнічна нація стала основою національного руху, утворила серцевину об'єднання всіх громадян у політичну націю (внаслідок прийняття всіма громадянами деяких культурних елементів даної етнічної нації як важливого, хоч і не єдиного об'єднуючого чинника)» [18, 50].

Лише в другій половині 20-х і впродовж 30-х рр. із появою основних творів таких визначних мислителів націоналістичного спрямування, як Д. Донцов, Ю. Липа,

Ю. Вассиян, М. Сціборський та ін. націоналістична концепція держави починає набувати деяких чітко визначених рис. Тепер ця держава уявлялася не просто як національна, а ще й як держава, очолювана національним лідером, – «вождем» із надзвичайно широкими повноваженнями, держава з панівною «елітою національних ентузіастів», монопартійною владою націоналістів [25, 372] тощо. На першій стадії державотворення мала встановитися національна диктатура, яка б організувала життя суспільства за певними принципами. Уже в проекті відозви учасників Першого конгресу українських націоналістів, розробленому в 1928 р., вказувалося, що «після відновлення державності національна диктатура через участь у владі провідної верстви перейде до створення законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з углядженням відмінностей окремих земель, що увійдуть до складу Української Держави. Місцеве самоврядування буде основою адміністративного устрою Української Держави, на чолі якої стоятиме, покликаний представницьким органом, голова держави» [1, 92]. Більш детально державний устрій України викладався у проекті резолюції Першого конгресу українських націоналістів, розробленому в грудні 1928 р. Там, зокрема, вказувалося: «1. Форма української державної влади як засіб реакції національного організму на зовнішні обставини мусить мінятися відповідно до трьох етапів статусування української держави, а то: державного визволення, закріплення і розвитку. 2. Щодо першого етапу визвольної боротьби, то лише національна диктатура, витворена в ході національної революції зможе найкраще сконцентрувати творчі сили української нації та забезпечити їй найбільшу відпорність на зовні в оружній боротьбі з ворогами. 3. Виборовши собі державу, українська нація вступить у період зміцнення та упорядкування її шляхом внутрішнього і зовнішнього устійнення та організації, переходу до стану монолітного державного тіла. В цей переходовий час на чолі Української держави буде стояти Голова Держави, що його висуне провідна верства української нації, який покликаючи собі належний уряд, матиме за завдання перехід до остаточного державного устрою України. 4. На чолі тим шляхом організованої української держави мусить стати Голова Держави, що буде покликаний представницьким органом, який складатиметься з відпоручників усіх верств нації, та всіх країв української держави та буде найвищим законодавчим тілом. Для впорядкування місцевого життя будуть покликані органи самоврядування. І так кожний край буде мати свій представничий законодавчий орган, покликаний місцевими суспільними верствами, та свій виконавчий орган. Подібно міста і села будуть мати свої органи самоврядування» [2, 95]. Аналогічний запис було внесено і до програмних документів ОУН, прийнятих на Першому конгресі (Великому зборі) в лютому 1929 р. [3, 159-160].

Як бачимо з цитованих вище документів, уже на момент створення ОУН у середовищі українського націоналістичного руху викристалізувалася думка про необхідність поступового переведення державного устрою від національної диктатури до більш демократичних і самоврядних форм правління. Очевидно, що таке бачення цих процесів стало прямим наслідком досвіду програної боротьби за державність у 1917-1921 рр., коли тодішні українські лідери (на відміну від поляків,

більшовиків, румунів тощо) намагалися в революційних обставинах діяти цілковито демократично, що, на думку націоналістів, призвело до краху державності.

Вершиною державних концепцій українського націоналізму міжвоєнного періоду, на наше переконання, є видана в 1935 р. праця члена Проводу ОУН М. Сціборського «Націократія». Основною темою дослідження, за висловом самого автора, була «концепція державно-політичного й соціально-економічного устрою», яку пропонує втілити в життя український націоналістичний рух [24, 15]. У своїй праці Сціборський наголосив, що націоналістичний рух прагне до створення «потужної й великої держави, що в стані була б кожночасно – через свою внутрішню скріпленість і зовнішню активність – найкраще здійснювати завдання Української Нації та захищати її інтереси перед іншими націями» [24, 72]. Досягти такої внутрішньої консолідації майбутньої держави передбачалося шляхом побудови солідаризованого суспільства та авторитарної влади: «Державний устрій націоналізм буде на авторитеті влади й організований на органічному принципі участі в державному керівництві працюючих верств Української Нації. Підкреслимо – працюючих верств, бо націоналістична ідеологія зумовлює рівність у громадських правах й участь у державній кермі насамперед обов'язком громадянина та його працею на користь нації і держави. Тільки творчі, продукуючі соціальні складники нації – вважає націоналізм управненими й гідними до керми державою. З цих, власне складників творитиметься справжня провідна верства. (...) Отже, націократією називаємо режим панування нації у власній державі, що здійснюється владою всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільно-продуктивної функції – в представницьких органах державного управління» [24, 74-75]. З ідей надкласовості, понадпартійності, солідарності М. Сціборський виводить формулу державного синдикалізму як важливого елементу у збереженні класового миру в майбутній державі, плановості виробництва та контролю над продукуючими верствами суспільства [24, 86-91]. На період становлення державності, яке має відбутися у вогні національної революції, автор «Націократії» пропонує запровадження національної диктатури, яка спиратиметься на організований націоналістичний рух [24, 92-95]. Після стабілізації держави, на думу М. Сціборського, мав формуватися «постійний державний лад», який стане результатом «визвольних і підготовчо-реконструктивних зусиль національної диктатури та означатиме перехід нації до кінцевих, завершальних етапів національної революції» [24, 96]. Державний лад в Україні мав бути «республіканським», але «без шкідливого партійного парламентаризму». Сціборський логічно зауважував, що в Україні не існує партій у справжньому європейському розумінні цього слова, що вони є лише вузькими групами інтелігенції, яка засвоїла чужі ідеологічні доктрини. А тому, за умов практичної відсутності нормальних партій, їм не можна довіряти будувати парламентсько-партійну республіку: «Витворюється парадокс: режим політичної демократії базується на партіях, але їх у нас фактично немає; для цього довелося б хіба ці партії штучно творити, інсценізуючи в такий спосіб... парламентаризм» [24, 98]. М. Сціборський пропонує цілковито інший підхід до формування влади в державі, який вчений називає синдикалізмом. Автор наголошує: «Місце партій у державних органах влади займають організовані на професійному принципі соціальні виробничі групи

(синдикалізм). В цьому власне, й полягає ідея державного синдикалізму, що посереднє заступництво інтересів окремих груп населення через штучні й антагоністичні партії та партійки він замінює безпосередньою й солідарною репрезентацією загальних і часткових інтересів нації через її органічні складники (соціально-виробничі групи). Отже, націократія негує партійно-парламентську організацію демократії. Як у період національної диктатури, так і в умовах постійного державного ладу – партії не існуватимуть. (...) на ділі націократія заступає здорові принципи рівності громадян перед законом, особистих і суспільних прав та співпраці влади й народу в кермі державою» [24, 98-99].

Гарантію від перетворення такої форми державного правління на диктатуру М. Сціборський вбачав у широкому самоврядуванні з крайовими радами, урядами, громадським самоврядуванням на місцях тощо [24, 99]. Власне, така концепція держави й організації її влади видавалася дещо утопічною, але загалом була схвалена українським націоналістичним рухом у міжвоєнний період.

Із подібними ідеями про державу ОУН підійшла впритул до початку Другої світової війни. 27 серпня 1939 р. у Римі відбувся Другий (останній до розколу ОУН) Великий збір українських націоналістів, який у своїх постановах зафіксував уже існуючу концепцію майбутньої державності.

З початком Другої світової війни українському націоналістичному рухові не вдалося на практиці випробувати свої концепції державного будівництва у зв'язку з тим, що сподіваного створення в Західній Україні держави під німецьким протекторатом не відбулося. Натомість сам націоналістичний рух пережив у 1940 р. болючий розкол, який призвів до появи на історичній сцені двох нових акторів – ОУН під керівництвом А.Мельника та ОУН під керівництвом С.Бандери.

В умовах назріваючого конфлікту між Німеччиною та СРСР обидві націоналістичні організації готувалися до можливого відновлення української державності після падіння в Україні радянської влади. Мельниківці від початку 1940 р. розгорнули роботу створеної ще в середині 1939 р., але фактично бездіяльної Комісії державного планування (КДП) [14, 5]. Комісію очолювали П.Герасименко й Л.Білецький, а за технічну діяльність органу відповідала Культурна референтура ОУН(м) на чолі з О. Кандибою («Ольжичем») [14, 5]. До складу комісії входило 15 підкомісій, які займалися питаннями промисловості, шкільництва, використання природних копалин, фінансів, сільського господарства, торгівлі, кооперативного руху тощо. Єдиними проблемами державного планування, якими КДП не опікувалася, були військові справи й міжнародна політика [14, 5-6]. У роботі комісії брали участь професори українських наукових інституцій колишньої Чехословаччини (Української господарської академії, Високого педагогічного інституту імені Драгоманова, Українського господарсько-технічного інституту), окремі чеські науковці й управлінці. Комісія залучала до своєї роботи також колишнього прем'єр-міністра уряду УНР Б. Мартоса, що мало стати свідченням певної тягlosti української державотворчої традиції [14, 5-6]. КДП під час своєї роботи детально вивчала культурне, господарське і суспільне становище в УРСР, досліджувала державотворчий досвід УНР, міжвоєнної Польщі та Чехословаччини [4, 187-196].

Комісія державного планування розробила цілу низку проектів законодавчих актів, зокрема проекти законів «Про міністерство охорони здоров'я і соціальної опіки», «Про міністерство залізниць», «Про народну освіту в Українській державі», «Про міністерство фінансів», «Про міністерство закордонних справ», «Про міністерство справедливості» тощо [4, 92-204]. Серед її співробітників активно дискутувалися проблеми майбутньої аграрної реформи [4, 87-121], створення кооперативного руху [4, 153-187], запровадження української валюти [4, 67-70], оптимізації вітчизняної промисловості [4, 81-85] тощо.

Необхідно відзначити, що всі реформи, пов'язані з поступовою перебудовою промисловості, її денаціоналізацією, створенням внутрішнього українського ринку промислових товарів, аграрну реформу, адміністративну реформу передбачалося проводити надзвичайно обережно, виважено і впродовж тривалого проміжку часу, аби не зруйнувати до основ усього народного господарства країни і не розчарувати громадян нездатності Української держави до нормальної організації фундаментальних засад людського життя. Зокрема, автори проектів вказували: «Коли ми говоримо про обережність і повільність у змінах життя на Великій Україні, то при цім маємо на увазі передовсім молоде й молодше покоління. Цебто людей, що мають уже нині приблизно 35 років. Річ в тім, що це покоління виховувалось, формувалось і жило головну частину свого життя під владою советською; іншого режиму, як большевицький, воно не знає або не пам'ятає; більше того, виховане в советській школі і в атмосфері советської пропаганди, воно в багатьох випадках в добрій вірі переконане, що советський режим є найкращий. Тому воно з найбільшим застереженням, а то й з рішучою ворожістю буде приймати всякі зміни. А особливо ті, що будуть в чомусь порушувати їх усталені погляди, звиклий триб життя чи привілеї (наприклад, комсомольці, різні «стахановці» чи члени комуністичної партії). З цим треба взяти під увагу психологічний момент, що ці люди, яким є нині від 25 до 35 літ, пережили свою молодість під большевиками, а спомини із молодих літ, спомини «минулого», є завжди овіяні сентиментальністю і є найкращими; завжди здається, що «перше» було ліпше і воно – це молоде покоління – буде завжди порівнювати дійсність з минулим. Ця ж дійсність, при всім бажанні національної української влади, не зможе одразу ж радикально змінитись, а ті зміни на добре, що, безперечно, настануть, це молоде покоління буде приймати з резервою» [4, 25]. Виходячи із таких міркувань, усі реформаційні проекти готувалися з великою обережністю та продуманістю, зі старанним аналізом світового й вітчизняного історичного досвіду в реформуванні державного та економічного життя.

Аналізуючи проекти й концепції майбутніх реформ і законодавчих змін, найбільш радикальними видаються трансформації, запропоновані в проекті «Конституції Української Держави», підготовленому одним із провідних ідеологів мельниківської ОУН М. Сціборським. Саме в цьому проекті, який ґрунтується на праці «Націократія», було найбільш повно викладено концепцію Української держави, якою її бачили мельниківці напередодні війни між Німеччиною та СРСР.

За конституційним проектом М. Сціборського, Україна оголошувалася «суверенною, авторитарною, тоталітарною, професійно становою державою» [4, 8],

побудованою на засадах націократії, під якою розумілася «влада Нації в Державі, що спирається на зорганізованій і солідарній співпраці всіх соціально-корисних верств, об'єднаних – відповідно до їх суспільних і професійно-виробничих функцій – в представницькі органи державного керування. Основні засади націократії: національна солідарність, надкласовість і протипартійність» [4, 8]. Основним носієм влади в майбутній державі мала бути українська нація, яка здійснювала б свою владу через «Голову Держави – Вождя Нації» [4, 8]. Права Глави Держави, обраного на Великому Зборі Нації (мав скликатися лише для виборів Глави Держави із Державного Союму та Верховної Ради Національної Праці), були безмежно широкими – починаючи від довічного обрання на посаду й завершуючи правом призначати Державний Уряд, скликати і розпускати Державний Союм, призначати найвищих державних чиновників, надавати найвищі офіцерські звання, призначати ректорів вищих навчальних закладів, затверджувати єпископів, командувати всією армією і флотом, керувати дипломатією, оголошувати війну і заключати мир, проголошувати амністію тощо [4, 9-11]. Законодавчий орган майбутньої держави – Державний Союм – бачився М. Сціборському як впливова установа, але зі значно меншими правами від парламентів демократичних держав. Сама система виборів до Союму повинна була унеможливити потрапляння до його складу осіб, «нелояльних» до Глави Держави, адже до виборчих списків могли потрапляти лише люди, визначені Виборчими Комісіями, які склалися з «Мужів Довір'я» від професійно-станових організацій, органів місцевого самоврядування, культурних та інших «публічно-правних установ» [4, 11]. Списки кандидатів лише після ретельної перевірки й фактичного затвердження Державним Секретаріатом Внутрішніх Справ могли пропонуватися виборцям для загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування [4, 11]. Фактично за умов такої виборчої системи Державний Союм перетворювався лише на слухняного «ухвалювача» законопроектів, які готувалися компетентними фахівцями-юристами за межами законодавчого органу.

Виконавчу владу в Українській державі, згідно з конституційним проектом М. Сціборського, мав реалізувати Державний Уряд під назвою «Збір Державних Секретарів». Офіційним главою уряду мав бути Глава Держави, який для керівництва урядом призначав Першого Державного Секретаря [4, 15]. Фактично весь уряд і державна контрольна системи були підзвітні й безпосередньо підпорядковані Главі Держави, який мав отримати право керувати їхньою роботою, призначати і звільняти Державних Секретарів і Державних Контролерів [4, 16-17]. Єдиною гілкою влади, яка формально залишалася не цілком підконтрольною Главі Держави, вважалися суди, що мали зберігати автономність від державних органів влади [4, 16].

Уявлення про суспільну організацію майбутньої держави у баченні М. Сціборського дає аналіз IX розділу конституційного проекту «Професійно-станови й суспільна організація держави», у якому, між іншим, сказано, що «в основу суспільного устрою Української Держави кладеться солідарна співпраця всіх соціально-виробничих верств, яку нормує Держава в загальних інтересах Української Нації. Для здійснення цієї засади суспільних відносин Держава будує свій господарський устрій на підставі тотального пляну, контролі й мішаних форм удержавленої, громадської і приватної

власности на засоби господарського виробництва» [4, 18]. Складно собі навіть уявити, яке розчарування спіткало керівних діячів ОУН(м), які прибули в Україну в 1941 р. і побачили, що українське населення «по горло сите» всілякими «тотальними планами», «контролями», роботою на «удержавлених» підприємствах тощо, а тому прагне не консервації, а скоріше руйнації тоталітарних суспільних відносин. Однак перед початком німецько-радянської війни все це не було настільки очевидним і позірно ефективні держави, створені на засадах солідаризму в Європі, цілком закономірно приваблювали ідеологів-емігрантів із мельниківської ОУН. Їм здавалося, що варто лише механічно перенести вже готові рецепти на український ґрунт, і успіх державного будівництва буде забезпечений. А це породжувало калькування формул суспільного життя фундаментально не придатних для українських історичних традицій і тодішніх реалій. Зокрема, М. Сціборський пропонував об'єднати все працююче українське громадянство у професійно-станових організаціях, які становили б певну форму одержавлених профспілок, керованих Верховною Радою Національної Праці [4, 18-19] (що, в принципі, й так мало місце на території СРСР і було до 1941 р. здискредитоване в очах населення).

Аналогічно, за зразком тоталітарних держав (при чому, як фашистських, так і більшовицької), М. Сціборський пропонував запровадити в майбутній Українській державі монопартійну систему: «Існування політичних партій, груп та ідеологічно вільних гуртків – заборонене в Українській Державі. (...) Одиною ідеологією, що виховує громадян Української Держави, є ідеологія Українського Націоналізму. А одиною формою політичної організації є Організація Українських Націоналістів. (...) Організація Українських Націоналістів є підставою державного ладу й чинником виховання Нації та організації суспільного життя (...) Верховним органом Організації Українських Націоналістів є Провід Українських Націоналістів. Голова Держави є водночас Головою Проводу Українських Націоналістів» [4, 19].

З цитованого чітко видно, що М. Сціборський намагався зарезервувати мельниківській ОУН монопольне становище в керівництві майбутньої держави, що, очевидно, так сильно й імпонувало А. Мельнику, якому проект конституції видався «не гіршим від дотепер відомих» [19, 41].

За умов заборони політичних партій та монополії ОУН(м) на владу й ідеологію в майбутній державі, очевидно, було складно в проекті конституції вести мову про права й обов'язки громадян. Проте М. Сціборський зробив таку спробу. Насамперед він визначив, що суспільна вартість громадянина залежить від користі, яку громадянин своєю працею буде приносити національній спільності. Праця оголошувалася етичною засадою, зобов'язуючою для всіх громадян [4, 20]. З одного боку, позиція цілком логічна – праця є обов'язковою умовою для існування нормальної людини в будь-якому суспільстві, проте, з другого боку, виникало запитання: хто буде визначати корисність чиєїсь праці для національної спільноти? Очевидно, що така постановка питання відкривала в майбутній державі джерело для безмежних зловживань з боку правлячої групи й дозволяла ігнорувати права громадянина, якого завжди було б легко звинуватити в некорисності його праці для національної спільноти.

Специфічним був підхід М. Сціборського і до питання набуття українського громадянства. З одного боку, ідеолог націоналізму пропонував надати громадянство всім мешканцям України, які проживали на території майбутньої держави 1 серпня 1914 р. (тобто на початок Першої світової війни), і їхнім нащадкам, а також усім українцям, які виявили бажання повернутися на територію України з-за кордону. З другого боку, беручи за зразок дискримінаційні закони щодо євреїв, які існували в європейських імперіях до Першої світової війни, а також дискримінаційні закони, введені в Німеччині та інших державах із правими диктаторськими режимами в 30-х рр., М. Сціборський пропонував не надавати євреям громадянства на загальних підставах, а вважав за необхідне розробити щодо єврейського населення окремий закон [4, 20].

Попри такі доволі дивні для сучасного читача постулати щодо громадянських прав і обов'язків, М. Сціборський досить вдало виписав ті частини проекту конституції, які стосувалися захисту недоторканності особи, охорони житла від безпідставних обшуків, гарантування права на освіту, творчу й наукову діяльність тощо [4, 21].

У процесі аналізу конституційного проекту М. Сціборського складається враження, що його автор намагався поєднати окремі несумісні речі – демократичні свободи і популярні на той час в Європі тоталітарні форми державності. Очевидно, що така конституція, за умови її запровадження, була б цілком нежиттєздатною й потребувала б надзвичайно серйозного доопрацювання, можливо, й цілковитої зміни. Однак, попри це, мельниківці аж до завершення війни фактично так і не спромоглися розробити нової концепції державного будівництва. Натомість у бандерівської ОУН процес еволюції поглядів на державу відбувався доволі динамічно.

У грудні 1940 р. бандерівські революціонери оприлюднили свій знаменитий «Маніфест», у якому проголосили основні ідеали, за які здійснюватиме свою боротьбу новостворена організація. У преамбулі документа, між іншим, указувалося: «Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів і людини. Розвалюючи назавжди жакливу тюрму народів – Московську імперію, творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу у світі» [13, 492]. Судячи із загального антиколоніального пафосу цього документа, бандерівці не зовсім розуміли, що саме вони будуватимуть, вказуючи лише на те, що вони прагнули знищити. З «Маніфесту» випливало, що основне завдання організації – це здобуття національного визволення, а потім «якось воно та буде»...

Очевидно усвідомлюючи слабкість такої позиції, під час проведення ОУН(Б) Другого (Краківського) Великого Збору в березні-квітні 1941 р. прихильники С.Бандери вирішили більш детально визначити головні риси майбутньої держави, яку вони мали намір створювати. Коли читаємо постанови Краківського Великого Збору, складається враження, що бандерівці мали намір будувати державу з монопартійною політичною системою, широкими соціальними гарантіями, централізованою культурною політикою та регульованою державою економікою: «Організація Українських Націоналістів бореться: 1. За суверенну соборну Українську Державу, за владу українського народу на українській землі. 2. За організацію Української Держави на основах сильної влади,

сильної національної армії й флоту та одної політичної організації провідного національного активу. 3. За планову організацію цілого господарського й суспільного життя в Українській Державі....(...) 4. За планову організацію українською державною владою народного здоров'я....(...) 5. За організацію шкільництва на основі загального, безплатного освіти для всієї української молоді й особливого виховання здібної дітвори (...) 6. За свободу сумління й релігійних культів, не противним моральній силі нації й інтересам Української держави...» [20, 38-39].

Подальший розвиток подій засвідчив, що мешканці «давньої» Радянської України з великим «резервом» сприймали ідеї про монопартійність, плановість економіки тощо, але в 1941 р. саме такий варіант державності видавався націоналістам найбільш прийнятним, тому в травневих інструкціях для організаційного активу Провід ОУН(б) фактично подав розширений варіант бачення майбутньої Української держави, викладений у постановах Краківського Збору [20, 58-79; 105-118]. Проте після року спілкування з мешканцями Центру і Сходу України в середовищі провідних кадрів ОУН(б) почали визрівати ідеї необхідності цілковитої зміни бачення концепції майбутньої Української держави. Так, уже на початку 1943 р. керівник Проводу ОУН(б) на Південноукраїнських землях В. Кук («Леміш») наполягав на внесенні змін до програми та ідейних постулатів ОУН(б) [17, 90]. Однак реальних змін удалося добитися лише під час проведення 21-25 серпня 1943 р. Третього (Надзвичайного) Великого Збору ОУН(б). У постановах цього зібрання вказувалося, що Організація до кінця боротиметься за створення такої Української держави, «в якій селянин, робітник, інтелігент могтиме вільно, заможно й культурно жити і розвиватися (...) без поміщиків, капіталістів та без большевицьких комісарів, енкаведистів і партійних паразитів» [21, 204-205].

Настрої в середовищі керівництва ОУН(б) настільки змінилися, що подекуди постанови Третього Збору своєю стилістикою нагадували універсали «соціалістичної» Центральної Ради: «В Українській Державі влада вважатиме за найвищий свій обов'язок інтереси народу. Не маючи загарбницьких цілей та поневолених країн і пригноблених народів, народня влада України не витратиме часу, енергії та коштів на створення апарату гноблення. Українська народня влада спрямує всі економічні ресурси та всю людську енергію на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу» [21, 205].

У документі наголошувалося, що інтелігенція, селяни та робітники України борються в лавах ОУН(б) не просто за національне й соціальне визволення, але й за створення «нового державного порядку» [21, 205]. Соціальна доктрина ОУН(б), викладена в постановах Третього Збору, більше нагадувала програми соціал-демократичних європейських партій, а не довоєнні документи українського націоналістичного руху [21, 205-206], а стосовно концепції майбутньої держави, то це мала бути не лише глибоко соціальна, а й демократична держава зі свободою слова, думки, друку, переконань, віри, світогляду, без вождівства й монопартизму, із рівноправністю та забезпеченням повних громадянських і людських прав національним меншинам (без їхнього поділу на «кращих» і «гірших») [21, 207].

Сучасні українські дослідники констатують, що «закономірним наслідком демократизації ОУН стало створення надпартійного органу керування визвольним рухом – Української Головної Визвольної Ради (УГВР) (...). У «Платформі» УГВР містився заклик переймати досвід національно-демократичного державотворення 1917-1920 рр. (...), а також було сформульовано основні риси української державності: народно-демократична форма політичного устрою із загальним народним представництвом, рівність громадян і національних груп, соціальна справедливість, гарантії невід'ємних громадянських свобод, плюралізм форм власності за домінування держави у стратегічних галузях виробництва» [25, 420-421].

Зважаючи на те, що УГВР була створена з ініціативи керівництва бандерівської ОУН, можна цілком впевнено стверджувати, що державні концепції, ухвалені нею, цілковито збігалися з тогочасними думками провідних націоналістичних кіл в Україні, які пройшли суттєву еволюцію від революційного-авторитарного до демократично-визвольного націоналізму. А це дало змогу записати в «Платформі УГВР» немислимі за п'ять-десять років до того в націоналістичному середовищі слова про майбутній державний устрій України, у яких вказувалося, що визвольні сили прагнуть до «забезпечення народно-демократичного способу визначення політичного устрою в Українській державі шляхом загального народного представництва (...) забезпечення справжньої законності в українській державі й рівності всіх громадян перед законом; забезпечення громадянських прав усім національним меншостям в Україні» [26, 12-13].

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити, що проблема державності в ідеологічних концепціях і програмних документах українського націоналістичного руху в роки Другої світової війни розглядалася неоднозначно. У 1939 р. ОУН бачила так звану «націократичну» форму майбутньої державності з чіткими ознаками авторитаризму й монополії націоналістичного руху на владу, з обмеженням демократичних свобод громадян тощо. Після розколу ОУН у 1940-1941 рр. дві організації, що утворилися на її руїнах, пішли різними шляхами. Консервативніша ОУН(м) залишилася на ідеологічних і концептуальних позиціях кінця 30-х рр., а більш гнучка і радикальна ОУН(б) до кінця війни пройшла суттєвий еволюційний шлях, дрейфуючи в бік демократичного націоналізму з ознаками соціального популізму, що, відповідно, вплинуло на її концепцію майбутнього устрою Української держави. Від серпня 1943 р. з упевненістю можна констатувати, що лідери ОУН(б) в Україні розглядали як ідеальну державну організацію демократичну республіку із забезпеченням усіх громадянських прав її мешканців. Така позиція остаточно була закріплена впродовж 1944 р. у ході створення під егідою ОУН(б) понадпартійної репрезентації українського визвольного руху – УГВР.

Джерела та література:

1. *Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 43 «Проект відозви учасників I Конгресу ОУН «До українців! Від Конгресу Українських Націоналістів».*
2. *Архів ОУН у Києві. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 40 «Проект резолюції I Конгресу ОУН «Резолюція Конгресу Українських Націоналістів».*

3. *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. – Т. 1: 1927 – 1930 / Упор. Ю.Черченко, О.Кучерук. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2005.*
4. *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Редкол.: В. Верига та ін. – Т. 7. Документи Комісії Державного планування ОУН (КДП ОУН) / Упор.: О.Кучерук, Ю.Черченко; Наук. ред. Н.Миронець. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2002.*
5. *Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон – К.: Критика, 2001.*
6. *Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: Пер. з англ. / Е. Гелнер – К.: Таксон, 2003.*
7. *Горелов М. Трансформація «інтегрального» націоналізму / М. Горелов // Українська державність у ХХ століття: історико-політологічний аналіз / О. Дергачов (кер. авт. кол.). – К., 1996.*
8. *Дзьобак В. Конфлікти в ОУН(Б) і їх вплив на український Рух Опору (1941-1944 рр.) / В. Дзьобак – К.: Інфоцентр, 2005.*
9. *Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. / Г. Касьянов – К.: Либідь, 1999.*
10. *Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів / Г. Касьянов // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. – К.: Наукова думка, 2005.*
11. *Кентій А. Збройний чин Українських націоналістів 1920-1956. Історико-архівні нариси. – Т. 2. / А. Кентій. – К., 2008.*
12. *Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика / Ю. Киричук – Львів: Добрі справи, 2003.*
13. *Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993.*
14. *Кучерук О. Документи Комісії Державного планування Організації Українських Націоналістів / О.Кучерук // Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / Редкол.: В. Верига та ін. – Т. 7. Документи Комісії Державного планування ОУН (КДП ОУН) / Упор.: О.Кучерук, Ю.Черченко; Наук. ред. Н.Миронець. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2002.*
15. *Лисяк-Рудницький І. Націоналізм / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994.*
16. *Лисяк-Рудницький І. Український визвольний рух під час Другої світової війни / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т. 2. – К.: Основи, 1994.*
17. *Літопис УПА. Нова серія. – Том 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944-1945. / Упор. О.Іщук, С.Кокін. – К. – Торонто, 2007.*
18. *Лісовий В. Поняття ідеології. Ідеологія націоналізму / В. Лісовий // Світоглядні й ідейні засади українського націоналізму. – К.: Козаки, 1997.*
19. *Мельник А. Житомирський – Органський. Підполковник Микола Сціборський / А. Мельник // Організація Українських Націоналістів 1929 – 1954 рр. – Б. м.: На чужині, 1955.*

20. ОУН в 1941 році. Документи. Частина 1. / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2006.
21. ОУН і УПА в 1943 році. Документи. / Упор. О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. – К., 2008.
22. Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи Опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії. / А. Русначенко – К.: Пульсар, 2002.
23. Сміт Е.Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е. Д. Сміт – К.: К.І.С., 2004.
24. Сціборський М. Націократія / М.Сціборський. – Вінниця, 2007.
25. Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / Авт. кол: В.Ф. Солдатенко, Т.А. Бевз, О.Д. Бойко та ін. – К.: Парлам. вид-во, 2007.
26. УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944-1951 рр. (Зб. документів). – Б.м., 1956.
27. Armstrong J.A. Ukrainian nationalism. Second edition. / J.A. Armstrong. – New York, London: Columbia University Press, 1963.
28. Motyka G. Ukrainska partyzantka. 1942-1960. / G. Motyka.– Warszawa, 2005.
29. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R.Torzecki. – Warszawa: PWN, 1993.
30. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia. / R. Wysocki.– Lublin, 2003.

© **Иван ПАТРИЛЯК**

ПРОБЛЕМА ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ И ПРОГРАММНЫХ ДОКУМЕНТАХ УКРАИНСКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Исследуется проблема государственности сквозь призму идеологических концепций и программных документов украинского националистического движения в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: государство, национализм, идеология, нациократия (правление нации), программа, самостоятельность, соборность (единство земель).

© **Ivan PATRYLAK**

STATEHOOD PROBLEM IN IDEOLOGICAL CONCEPTS AND PROGRAM DOCUMENTS OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS IN THE SECOND WORLD WAR

The article is devoted statehood problems in ideological concepts and program documents of the Ukrainian nationalist movement in the Second World War

Keywords: the state, nationalism, ideology, naciocratia (nation board) , the program, independence, sobornist' (unity territories).